

Nedslag i hembygdens historia

(Gamla) Uppsala och Aros

VÅR STAD har under järnåldern och tidig medeltid en föregångare i ett längre norrut ursprungligt Uppsala (nuv. Gamla Uppsala). Platsen blir med tiden säte för kungen. År 1164 upphöjs den även till svenskt ärkebiskopssäte.

Till Vikingatidens slut omkring år 1000 är sjövägen segelbar från Mälarens nordligaste fjärd, Ekoln. Orsakad av landhöjningen anläggs redan under yngre järnåldern en omlastningsplats och hamn vid vattenledens genombytning av Uppsalaåsen (en fors / i dag Kvarnfallet). Denna plats inom Vaksala hundare (i nuvarande kvarteren Sandbacken, Torget och S:t Per) och inom Ulleråker hundare i väster växer i början av 1200-talet till staden Aros.

Kungsgårdar och Kungsängen, Östra Aros namnändras till Uppsala

En tidig kungsgård i Aros ligger på platsen, där domkyrkan nu står, nära Ulleråkers tingsplats (efter Uppsala Domkyrka del 2, tryckt 2010, s 81 ff). En andra kungsgård byggs möjligen på åskanten öster om ån. (Uppsala stads historia VII s 73 ff).

I skriftliga källor omnämns gator år 1231 och anläggandet av ett franciskankonvent 1247 i nuvarande kvarteret Torget. Bebyggelsen utökas möjligen av maktpolitiska skäl på kungligt initiativ och anläggs sannolikt på kunglig mark (NE, rev).

År 1273 överförs ärkesätet till Aros varvid påven kräver att namnet Uppsala skall medfölja.

I Diplomatarium Suecanum år 1338: *iuxta manerium regis vpsal dictum island*. Kungens gård ligger nu nära Islandet och till denna är knutet ett jordbruk med ängs- och åkermark - Kungsängen (Det Medeltida Sverige del 1:2 s 255). Arkivarien C M Kjellberg lokaliserar 1894 Kungsgården till nuvarande kvarteret Gudrun vilket jämte kvarteret Sigurd motsvarar det tidigare kvarteret Bävern (Upplands fornminnesförenings Tidskrift III). Före 1350-talet ligger dock vår mark ute i mälarfjärden.

Lämningar av en salsbyggnad inom nuvarande kvarteret Bryggaren, söder om läget för Vårfrukyrkan, visar möjligen läget för den kungsgård (Island) som användes ända fram till stadsbranden 1543.

År 1512 håller den nyvalde riksföreståndaren Sten Sture den yngre burspråk/ tal på **Konungs engene** inom Vaksala härad. Kungsängen sträcker sig öster om Salaån från staden Aros' gräns i norr till Sävjaån vid Kuggebro (Det Medeltida Sverige del 1:2 s 222).

Gator, torg och kvarter

Med 1643 års stadsreglering formeras och rättas "uthi ordning och regularitet" alla medeltida gator och gränder. En namnkommitté 1669 behåller ett fåtal gatu- och torgnamn.

En nyhet är att kvarteren får namn. Öster om Salaån/ Fyrisån används stjärnbilder och djurvärld (Uppsala stads historia IX:1 s 58 ff).

Tex är Bäver = latinets Castor. Castor och Pollux är tvillingpojkar med drottning Leda som mor, men med skilda fäder. De vandrar för evigt i stjärnbilden Tvillingarna / Gemini.

Före 1800-talet är staden indelad i Toven, Svartbäckslotan, S:t Persrotan och Islandet /Vårfrurotan öster om ån och Fjärdingen och Smäcken /Slottsrotan väster därom. Kålgårdar/odlingar upptar före 1750-talet större del av området innanför Kungsängstullen (vid nuvarande Strandbodgatan).

Vårfru Roten byter namn till Kungsängs Roten i början av 1800-talet. Stadsdelen omfattar alla kvarter söder om Stora Torget. [Johan Bergh's karta 1667]

Efter stadsplaneändring och -utvidgning 1859 får kvarteren namn från de fornnordiska hjälte- och gudasagorna. Sigurd är hjälten Sigurd Fafnesbane. Han som lyckas döda draken Fafner och erövra skatten med den magiska ringen, som inte bara ger rikedom utan även förbannelse till dess ägare. Sigurds kärleksliv är också vanskligt. Han älskar Brynhild men gifter sig med Gudrun, syster till Gunnar och Högne och dotter till Grimhild. Gunnar, som även han älskar Brynhild, dräper Sigurd. Legendan om Sigurd ingår i den isländska Völsungasagan.

Söder om Hamnesplanaden ligger kvarteren Hugin och Munin, namn på Odens två korpar. De är asagudens kunskapare och bringar nyheter fjärran ifrån.

På var sin sida om Kungsgatan ligger kvarteren Sleipner, Galar och Gungner.

Sleipner är Odens häst och Gungner hans spjut. De två dvärgbröderna Galar och Fjalar bereder skaldemjödets, vilket jätten Suttung berövar dem, innan Oden till slut lägger beslag på det - enligt nordisk mytologi.

Fyrisån och Uppsala hamn

Landvägarna / gatorna mellan den högre liggande västra stranden i Ulleråker och Vaksala i öster strålar samman i ett vadställe över forsen vid Kvarnfallet.

Den äldsta bron (omkring år 1200) byggs troligen i läget för den senare Dombron nedströms forsen. Fortsatt uppgrundning och utfyllnader vid stadens utbyggnad ger i början av 1500-talet fästen för Munkbron i den södra forsen / Islandsfallet (Uppsala stads historia del IX s 50 ff).

Den nya hamnen nedanför Islandsfallet tar emot varor och resande in i vår tid.

Köpmännens bodar byggs först nära bryggorna men flyttas omkring 1860 till Strandbodgatan. Två större godsmagasin uppförs – ett står kvar idag, höljt i påbyggnader till en restaurang.

Tidigare bostäder och verksamheter

I stadsbranden 16-17 maj 1702 följer ett eldstråk stora Kungsängsgatan, avstannar vid Krukmakarens gård mitt för Munkbron och vid några små gårdar närmast Kungsängstullen. Men en brinnande halmkärve från Ladorna (vid stadsdiket) kastas av stormen ner till Islandet. De flesta Strandbodarna samt Tullstugan, Postjakthuset och några farkoster förbränns (efter J Eenberg 1703).

30 april 1766 brinner hela Vårfruroten ned jämte några gårdar i Svartbäckslotan och åtta i Norra Fjärdingsrotan. Elden når kvarteret Lejonet. - - - innan aftonen i Kungsängen förstörs 97 välbyggda gårdar, Rådhuset och tio stora stenhus, stora apoteket, en spinnhus- och tapetfabrik med åtskilliga verkstäder.

År 1766 har staden 3083 innevånare varav 994 i Kungsängsrotan. 1835 är antalet 3598 varav 1169 i Kungängsrotan. Först närmare 1830-talet sker en märkbar utveckling och folkökning.

Gatorna är i början av 1800-talet räta, breda, väl stenlagda och vackra såsom den långa Kungsängsgatan. Det finns få stora stenhus med tegeltak. De flesta bostäderna är i en våning, av liggande timmer och med torvtak. Trähusen är i allmänhet rödfärgade. I 1807 års byggnadsordning påbjuds gul eller ljus färg och krav att yttertak täcks med tegel eller järnplåt. Med bättre ekonomi ökas anspråken på utrymme för boende och verksamheter. En del envåningshus förses med övervåning,

oftast med större rumshöjd. Kulle/frontespis ökar boytan i många hus. Med brutet tak och kupor utnyttjas vindar mer; tex "Sju helvetes gluggar i kvarteret Örnén. Många stadsbor har som binäring jordbruk på lotter utanför tullarna . På gårdarna finns stall och fähus. Flera obebyggda gårdstomter har kryddtäppor och planteringar (efter K W Herdin del 1 s178 ff).

Vid 1800-talets början finns i det stora kvarteret Bävern (efter 1859 delat i Gudrun och Sigurd) en stor tomt med bostadshus och ännu på 1850-talet fiskdammar (rester från Islandets kungsträdgård?). Tre avstyckningar vid hamnen /Östra Ågatan och två vid Kungsängsgatan är bebyggda, bl a med stadens fattigstuga före 1809.

Åren 1830-1920 får Kungsängen sin del i stadens goda tillväxt av bostäder och verksamheter. Hela befolkningen utgör år 1870 omkring 13000 personer studenterna medräknade.

Kvarteret Sigurd med omgivning före år 1980

I kvarteret startar Johan Kallenberg 1863 ett tvätteri. Rörelsen utökas 1878 med såg och trähyvleri, som 1971 uppgår i Beijer Bygg AB. Melanderska Järnhandeln AB har lagerbyggnader vid Hamnesplanaden 4. Berglöfs trikåfabrik finns åren 1904-1980 i kvarterets östra hörn. Tomterna utmed Kålsängsgränd ägs av Kärnes Elektriska AB med butik och kontor i det norra hörnhuset. Detta uppförs 1904 och bevaras vid HSB's nybyggnad 1988. Wolrath Bil-AB mfl har verkstäder och bensinstation (Esso) på del av Kärnes mark.

I kvarteret Munin utanför stadsdiket anläggs gasverket 1860. Länsstyrelsen i Uppsala län och Livsmedelsverket finns här sedan 1975.

Kemisten Henrik Gahn startar 1867 Uppsala Tekniska fabrik. Åren 1900 - 1968 finns Henrik Gahns AB i kvarteret Gudrun. Alla tomter utom två vid Östra Ågatan inköps av bolaget med avsikter att utvidga verksamheten.

Köpmannen Hjalmar Söderberg börjar på 1890-talet tillverka ylletyger och därefter konfektion. Bolaget har en fabrik i kvarteret Brynhild åren 1896 - 1950 och äger de flesta av kvarterets tomter.

Uppsala Ångkvarn AB bildas 1874 genom sammanläggning av företagen "Eldkvarn" i Uppsala hamn och Svartbäckens bränvinsbränneri. Drivande kraft är H W Söderman. 1963 får kvarnen namnet Kungsörnen AB, idag Nord Mills, ägare Sveriges Bönder. Tack vare tillförsel sjövägen av kol till gasverket och spannmål till kvarnen hålls Fyrisån och leden genom Övre och Nedre Föret öppen från igenlamning. Båtar från Kalmar, Gotland och Helsingborg transporterar spannmål längs Fyrisån fram till år 2003.

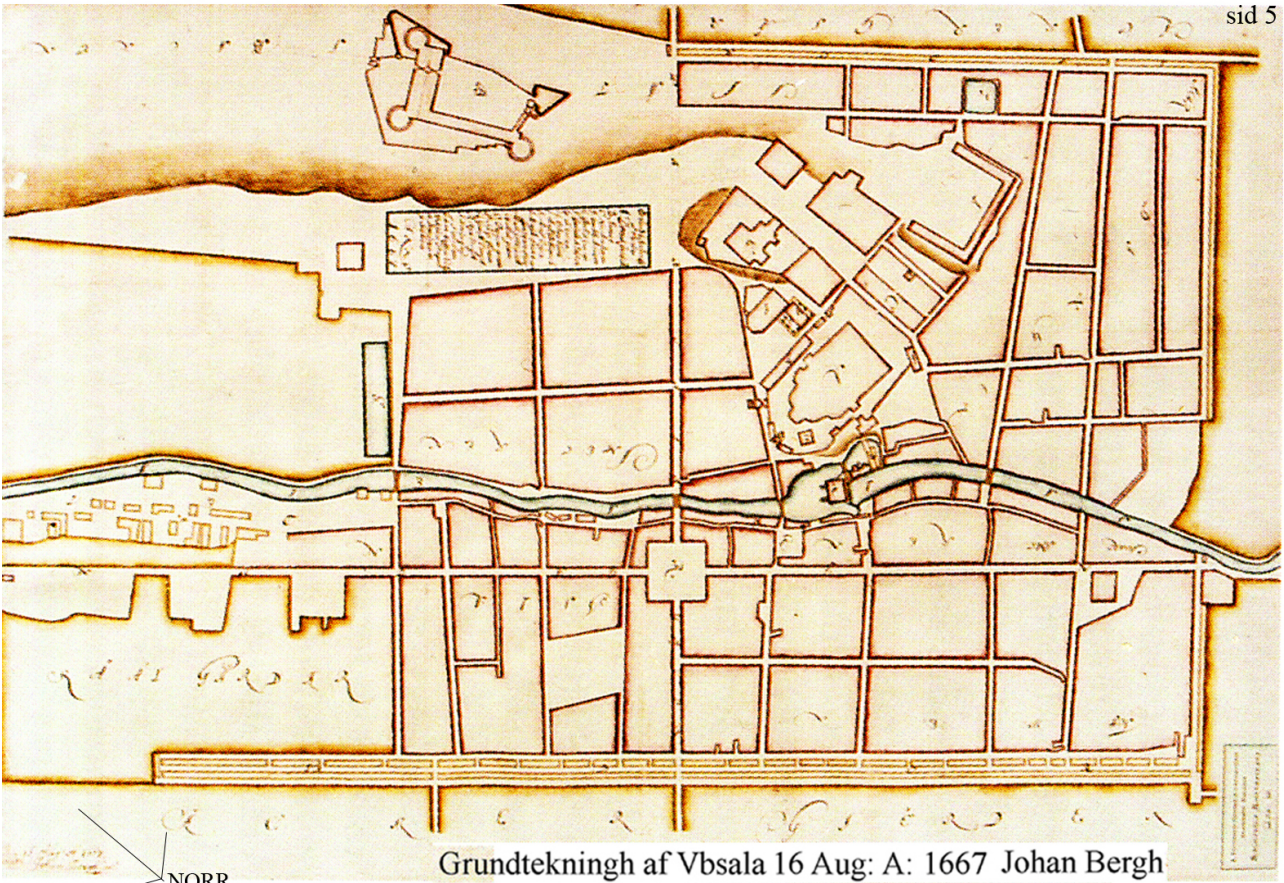
1958 befäster generalplanen för Uppsala stad ännu mark för industrier i våra kvarter. Utflyttning av markkrävande verksamheter jämte nedläggningar möjliggör förändring efter 1960-talet till ett centralt beläget bostadsområde. Samariterhemmets sjukhus kan utvecklas. Bostäder uppförs i bl a kvarteren Brynhild, Gunnar och Sigurd.

I kvarteret Gudrun renoveras äldre hus i samband med att nya hyresbostäder byggs 1986 (Uppsalahem). I en av gårdarna finns en förskola.

Kungsängstorg förändras 1990 med ett Riksbankens hus och en grön lund.

Äldre kartor från åren 1667 och 1932 , se sida 4

Sök historiska bilder i <http://www.digitaltmuseum.se/>

Grundtekening af Vbsala 16 Aug: A: 1667 Johan Bergh

Karta över Uppsala stad 1932 Eric Nohldén